

Skara stiftshistoriska sällskap

Medlemsblad 2010:4

Årgång 18

Under år 2010 har Stiftshistoriska sällskapet utgivit sex böcker. Två av dessa är *Een kort undervijnsning* (av den tredje evangeliske biskopen i Skara Erik Falck) och den tyske teologen Matthias Hafenreffers *Kompendium om den himmelska läran* innehåller mycket grundkunskap i kristen tro.

Falcks bok är den första svenska trosläran och trycktes 1558. Även om denna dogmatik idag är relativt okänd, var den högst betydelsefull för reformationen i Sverige. Vill man förstå Svenska kyrkans historia och egenart är Falcks troslära av stor vikt.

Hafenreffers kompendium, som kom ut i mer än 30 upplagor, blev en gängse lärobok för alla svenskar, som genomgick en högre skolutbildning. Bland andra var Skarabiskopen Jesper Swedberg en stor anhängare och förespråkare av nämnda dogmatik och gav även ut ett kompendium som brukades vid Skara gymnasium.

Matthias Hafenreffer (1561–1619) var en framstående professor i teologi i Tübingen. Hans dogmatik, *Loci theologici*, gavs ut år 1600 och i en betydligt utvidgad form i flera nya upplagor. Genom skolordningen 1611 infördes den som universitetslärobok i Sverige. På uppdrag av ärkebiskopen Petrus Kenicjus gav några svenska teologer ut ett kompendium av detta arbete, som kom att användas som lärobok i teologi under mer än 120 år i alla svenska och finska provinsialskolor och gymnasier, fram till 1734, då det ersattes av ett motsvarande arbete av Jacob Benzelius.

Boken användes också som grundbok vid de disputationer, som hölls vid de obligatoriska prästmötena inom de olika stiftet. Det säger sig självt att den under hela stormaktstiden haft ett djupgående inflytande både för kunskapen om kristen tro och för inpräglande av de värderingar, som var bestämmande för den dåtida samhällsgemenskapen.

Sävare kyrka

1884 invigdes Sävare kyrka, som byggdes i en helt annan stil än den månghundraåriga kyrka den fick ersätta. Byggnationen föregicks av 60-70 sammanträden med kyrkostämman, därav ett femtiotal med samma ordförande och sekreterare, församlingens nye kyrkoherde F W Siberg. Sockennamnet skrevs tidigare Säfva red och var fram till 1677 annex till Lidköping.

1875 börjar frågan om en ny kyrka tas upp på sammanträdena, som hölls i skolhuset på nuvarande parkeringsplatsen till kyrkan och kyrkogården. Församlingens företrädare tänkte radikalt. Man ville helst ha en gemensam kyrka för de tre församlingarna, Sävare, Lindärva och Hasslösa och den skulle byggas centralt i pastoratet, på Brakelunds allmänning. Om man inte kunde komma överens med främst Hasslösa församling ville man bygga en ny kyrka i egen regi, någonstans i Sävare.

Ingen vill bevara den gamla kyrkan

Man slås av vilken skillnad det är mellan då och nu, när det gäller att bevara en gammal medeltidskyrka. Det fanns, i varje fall om man läser protokollen, ingen som ville ha kvar den kyrka, som funnits sedan medeltiden och protester mot att den skulle rivas saknas helt. Man kan ju fundera över vad som hänt sedan dess. Vem skulle idag vilja riva Lindärva kyrka eller någon av de medeltida kyrkorna på Källand eller på Kinnekulle?

I Sävare gick frågan vidare, sedan Hasslösa församling beslutat sig för att inte delta i ett gemensamt projekt. Kyrkostämman tillsatte en ”byggnadstyrelse” på sju personer, som mellan sammanträdena skulle bereda frågan om en ny kyrka. Ordförande blev J. Läckgren. Den ende som får med sin titel i protokollet är patron Bergmansson på Filsbäck.

Bygga på Blomsterbacken

Tidigt konstateras att den gamla kyrkan var ”för bräcklig” för att kunna brukas, bland annat fanns en mur mellan koret och långhuset, som måste tas bort och ersättas med en ställning av trä. 1876 aktualiseras en ny plats för kyrkan, Blomsterbackens gärde, i anslutning till Vinninga samhälle. Marken där var inte sank som på den gamla kyrkplatsen. Kanske insåg man också att Vinninga stationssamhälle, som just börjat ta fart sedan järnvägen kommit till bygden, skulle bli den nya centralorten och att den gamla kyrkbyn minskade i betydelse.

Men efter mycket resonemang fann man till sist att den nya kyrkan skulle byggas på den gamla kyrkplatsen. Skälen var två: det skulle bli billigare än att bygga på Blomsterbackens gärde och kyrkan borde ligga nära prästgården och i anslutning till den gamla kyrkbyn. Dock var det stora problem med den sankta marken där kyrkan låg. Gravarna fylldes ofta med vatten, vilket ställde till med stora svårigheter vid gravsättningar och vid källossning kunde man inte torrskodd komma in i kyrkan, varför gudstjänsterna flyttades till skolan. Detta fick kapten Carl Hofflander på Alebäck att lämna in en skriftlig reservation mot valet av plats för kyrka och kyrkogård. Alebäck var vid den här tiden officersboställe, vilket upphörde, när indelningsverket gick i graven vid förra sekelskiftet. Blomsterbackens gärde har kommit till heders i våra dagar, nu som en populär plats för bostäder, när Lidköpings kommun expanderar.

Känd arkitekt

Efter flera år av förberedelser, tar bygget fart, samtidigt som nye kyrkoherden Siberg tillträder 1881. Stämman utser en känd arkitekt Emil Viktor Langlet, anställd vid överintendents- ämbetet i Stockholm. Han hade ritat stortinget i Oslo redan 1857 och han ritade sammanlagt 12 kyrkor, däribland

Pilgrimsvandringar

Sankt Pauli kyrka i Malmö och Håle Tängs, Tranemo, Erska och Beatebergs kyrkor i Skara stift. Samtliga från 1880-talet. Han ritade nu en sexkantig centralkyrka, som ett protestantiskt forum. Intendent vid överintendentsämbetet var vid den här tiden Lidköpingsfödde arkitekten Helgo Zettervall, som tydligt aldrig var aktuell för de beslutande i Sävare. I varje fall nämns han inte i några protokoll.

Kyrkostämman bestämde att kyrkan skulle byggas i tegel och kom att innehålla 612 sittplatser. När det gäller byggmästare fanns två förslag och det blev ingenjör Richard Ingemarsson från Skövde, som utsågs att leda och ansvara för bygget, för vilket han erhöll 25.000 kronor, en ansevärd summa i början på 1880-talet. Dessutom fick han utnyttja 3.000 dagsverken för kyrkobyggandet efter ”matlag”, där enligt lag inom socknen boende hemmansägare är skyldiga att bidra med dagsverken i förhållande till gårdens storlek. Istället för att ställa arbetskraft till förfogande kan man betala 1.25 kronor per dagsverke. Inhyes- och backstugehjon erhåller 50 öre per dagsverke, medan ”fattiga och orkeslösa” personer befrias från att göra dagsverken. Som vid många stora byggprojekt kräver byggmästaren extra pengar under resans gång och ingenjör Ingemarsson utgör inget undantag, men av begärda 774 kronor och 40 öre för 394 dagsverken får han nöja sig med 600 kronor. Kyrkostämman sparar också på inredning och utrustning så att det uppgjorda priset håller. Från början fanns ingen orgel i kyrkan, den byggdes senare och som altarprydnad målades ett enkelt kors av A W Berg, enligt traditionen en konstnärlig student eller en arbetslös målaregesäll. Den kompletterades senare av den kände kyrkmålaren K J R Johansson.

Skalden A U Bååth sitter en helgdagskväll på en av gårdarna i Sävare och skaldar:

”Du gamla gård i höstens skymningstimmar.

Från Sävared hörs klockan klart.”

Även om det var klockorna från den nya kyrkan han hörde, så var det vid den här tiden samma klockor, som fanns i den gamla kyrkan. De flyttades nämligen över till den nya kyrkan, men efter ett antal år befanns tornet alltför bräckligt. Det skakade helt enkelt för mycket, när man ringde i de båda klockorna. Därför skaffade man två nya klockor och byggde en klockstapel för ändamålet 1928. De gamla klockorna från 1727 och 1733 används dock fortfarande men mycket sällan. Den äldre är gjuten av Fredric Näsman i Holmen, den senare av Andreas Wetterholz i Skövde.

Jag har sett delar av den gamla kyrkogårdsmuren, som man kan stöta på, när man gräver en grav. Någon ny mur blev aldrig aktuell, när den nya kyrkan byggdes.

Det verkar ha varit en stor uppslutning i kyrkostämman bakom i stort sett samtliga beslut, även när det gäller vilka som skulle inbjudas, då ”kyrkan skulle synas”. F W Torelius på Enkgården är mån om att ”Kongl. Hofarkitekten Herr E. Langlet” tas emot på bästa sätt, när han anländer från Stockholm, förmodligen med tåg till Vinninga station efter byte i Skövde, men hur det gick med detta står ingenting i kyrkostämmans protokoll.

Lars Hjertén

Källa: Sävare kyrkostämmans protokoll 1875-84

Foto Sture Björnson

Det finns fyra stora pilgrimsmål enligt medeltida tradition: Jerusalem, Rom, Santiago di Compostela och Trondheim (som då hette Nidaros). Hos oss ledde alltså den stora pilgrimsleden norrut, ofta förbi mer lokala pilgrimsplatser. Idag har pilgrimsvandrandet tagit fart igen. Människor vandrar för att söka sig själva och Gud och de gamla pilgrimslederna letas upp. I Spanien räknar man med flera miljoner vandrare per år, huvudsakligen till Santiago di Compostela. Hos oss i Skara stift finns det nu 16 mil pilgrimsled och intresset visar en brant stigande kurva. På pingstdagen invigdes Pilgrimsgården i Skara och i domkyrkan har kryptan blivit pilgrimens egen plats med regelbundet gudstjänstliv. Vad är det som händer?

Pilgrimsvandringen är ingen ny företeelse. Den finns i flera religioner som hinduism, islam, buddhism och kristendom. ”Att göra en resa” är ett gammalt sätt att beskriva själva livet.

Den mest kända svenska pilgrimen under medeltiden är S:ta Birgitta. Innan hon blev änka vandrade hon tillsammans med sin man Ulf Birgersson bland annat till Santiago di Compostela. Senare som nunna var hon både i Jerusalem och i Rom. Det var på hösten 1349, efter att ha besökt Skara samma vår, som hon påbörjade resan till Rom. 1350 var hon framme. Hennes ärende var inte bara att besöka Petrus grav utan att få sin klosterorden godkänd av påven. Det tog 20 år. Hennes bön är idag alla pilgrimers bön: Herre, visa mig din väg och gör mig villig att gå den.

Efter medeltiden kom Gustav Vasa och han förbjöd pilgrimsvandrandet. Människor fortsatte väl att vandra i alla fall utan att kalla sig pilgrimer, men idag har begreppet fått en förnyad kraft. På nätet finns en mängd hemsidor med tema pilgrim, pilgrimsvandring, pilgrimsleder etc. Vi känner att vi behöver stärka vår andlighet, hälsa och historia. Vi vill hellre lära genom att gå än genom att prata, ”better walking than talking”. Vi vill känna hur musklerna blivit trötta efter en tillryggalagd dagsled. Vi vill göra en inre resa genom den yttre.

Det är inte bara längtan efter andlig fördjupning som driver människor ut att vandra. Man kan ha olika motiv. Några vill ta en paus i vardagen, leva nära naturen, uppleva något lagom äventyrligt, få tid att reflektera och vara tillsammans i en kravlös gemenskap.

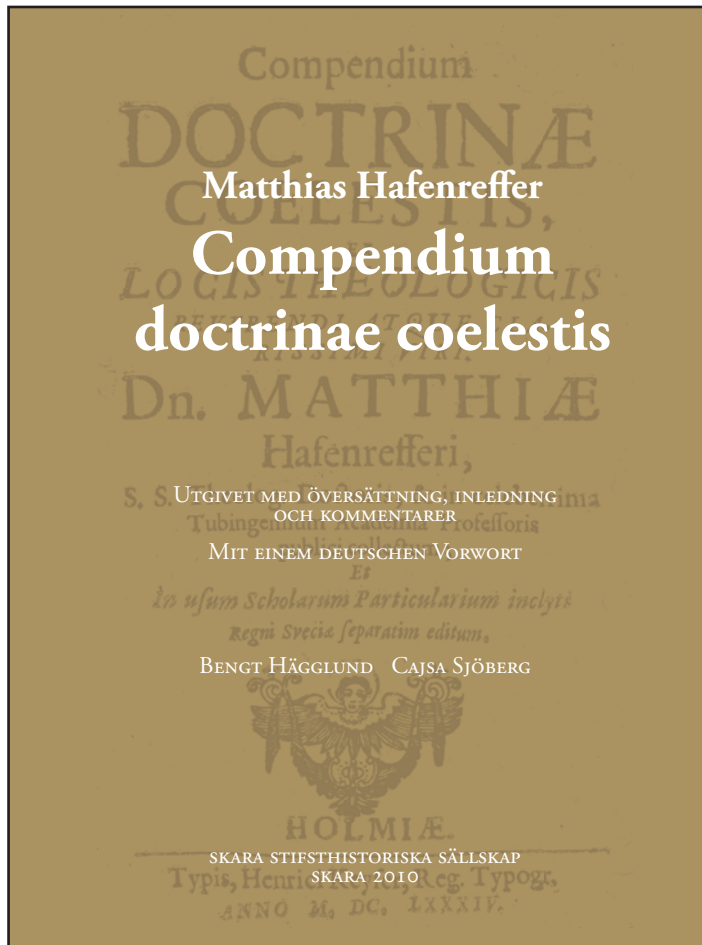
Hans-Erik Lindström i Vadstena talar om pilgrimens sju nyckelord:

Långsamheten, som får oss att sakta ner i livet. **Friheten** att leva utan krav med fokus på det nödvändigaste. **Enkelheten** som blir självklar när man bara har det man kan bära. **Bekymmerlösheten** att ta dagen som den kommer, ett steg i sänder. **Tystnaden** som ger frid. **Delandet** som bygger gemenskap, i mässa om en präst är med. **Andligheten** som söks i samtal och möten på vägen. Många som vandrat intygar att man är inte samma människa efter en pilgrimsvandring som före.

I år har även en led från Lund till Vadstena invigts. Visionen är att man ska kunna välja på en västlig eller en östlig led till Nidaros. Den västliga ska vika av i Jönköping och via Skara och Lurö gå upp genom Värmland på någon av olafslederna. Dessa leder tänks söderut bli anslutna till leder i Europa, ”Ways of Europe”. Andra lokala leder ska kunna komma från olika håll och ansluta i sin tur. Många vill vara med för man vet att det är idag precis som på medeltiden, att det är bra för bygderna där lederna går fram. Det blir vad alla önskar; en levande bygd med en levande historia.

Anders Alberius

Kompendium om den himmelska läran

Detta kompendium av Matthias Hafenreffers *Loci theologici* gavs ut i Sverige och trycktes första gången i Stockholm 1612 för användning i de svenska skolorna.

Kompendiet, som ger en elementär och kortfattad redovisning av de bibliska grunder, som den kristna tron bygger på, kom att användas i Sverige ända fram till 1734. Det är i dag relativt okänt. Dess betydelse i svensk teologihistoria och i 1600-talets bildningsväsen är emellertid avsevärd, och det är därför angeläget att det blir tillgängligt igen.

Nu, närmare 400 år efter den första utgåvan, ger vi således på nytt ut den latinska texten, och har även gjort en översättning av den till svenska. I inledningen till denna bok redovisas kompendiets härkomst och betydelse närmare.

Editionen av den latinska texten har utgått från en upplaga från 1714. Den har sedan jämförts med de båda primära upplagor, som finns i detta fall, nämligen dels Hafenreffers egen framställning i hans egna utförliga *Loci theologici* från 1606, dels första upplagan av kompendiet, som utkom i Stockholm 1612. Biskopen i Skara, Jesper Swedberg, var en beundrare av Matthias Hafenreffer. Han översatte kompendiet i förkortad form för de skolelever, som hade svårt för latin och använde den latinska texten regelmässigt som underlag för disputationerna vid prästmötena. Detta är en av anledningarna till att boken nu ges ut av Skara stiftshistoriska sällskap.

Boken omfattar 334 s och kostar 200 kr. Utgivare är prof. em. Bengt Hägglund och lektor Cajsa Sjöberg.

Huvudbaner och anvapen inom Skara stift. Supplement

Inga von Corswant-Naumburgs doktorsavhandling *Huvudbaner och anvapen under stormaktstiden* recenserades här, nr 1/2000, av Lars Wikström. Den uppmärksammades av Skara stiftshistoriska sällskap, som gav henne uppdraget att skriva *Huvudbaner och anvapen inom Skara stift* (här recenserad av Pontus Möller, nr 1/2007, liksom hennes boken om Erik Dahlbergh, nr 1/2009).

I ett Supplement har Inga von Corswant-Naumburg nu (2010) granskat ytterligare sexton kyrkor i Skara stift (Bällefors, Ek, Ekeskog, Falköping Sankt Olofs, Halna, Hällestad, Kinne-Kleva, Kyrkefalla, Marum, Medelplana, Svneby, Säter, Valltorp, Vårsås, Yllestad och Örlösa). De huvudbaner, anvapen och epitafier, som hon där funnit, har därmed fått noggranna beskrivningar. På samma sätt som tidigare förtydligas de med vackra färgfoton av Harald Jonsson. Bildhuggare och målare har identifierats så långt källmaterial och rimliga stiljämförelser medger.

De aktuella ätternas bakgrundshistorier finns lättläst beskrivna i anslutning till de heraldiska redogörelserna. De ger mycket av intresse. Det går sålunda att utläsa hur nära dessa ätter var befryndade samt inom vilket begränsat område deras gods och gårdar var belägna. Man får därmed en bild av hur de levde sina liv under stormaktstiden. Då var ju också de indelta regementena viktiga sammanhållande länkar. Dessa förhållanden återspeglas ofta tydligt i vapenbilderna. Konst och historia låter sig ju väl förenas i heraldiken.

Bengt Hammarhjelm

Recension för Arte et Marte

Boken som är inbunden i hårda pärmar, rikt illustrerad, omfattar 112 s. och kostar 150 kr. Vill du även köpa den år 2006 utgivna boken som omfattar 384 s. så är paketpriset för de båda endast 200 kr tillsammans + frakt.

Mission i förändring

perspektiv på Skara stift och Svenska kyrkans mission 1874-2009

person. Däremot har inte antalet missionärer från stiftet riktigt motsvarat missionsintresset. Kanske beror det på att Skara stift är ett typiskt landsbygdsstift, utan universitet och utan en befolkning, där många fått utbildning, som lämpat sig för missionärsarbete. Här kan man bara spekulera.

Den här boken är inte ett vetenskapligt arbete och gör inte anspråk på att ge en heltäckande bild. Det är snarare ett collage, där de olika texterna, bilderna och siffrorna tillsammans försöker ge en idé om hur arbetet med mission och synen på mission har utvecklats i stiftet genom åren. Arbetet ute på fälten, i våra systerkyrkor och partnerkyrkor berörs bara i ganska liten grad. Det är Skara stift som står i centrum.

Jag, som sammanställare av collage, är själv en del av historien. Min far var ordförande i missionsrådet på 1950-talet. Många missionärer passerade prästgården, där jag växte upp. Som barn och ung åkte jag på läger och hörde missionärer berätta.

Under några år kring 1980 och i mitten på 1990-talet arbetade jag själv tillsammans med min man som missionär i Tanzania. Sedan 1992 har jag varit medlem i Skara stifts missionsråd. Den här historien är alltså på ett sätt min egen historia.

Märta Bodin

Vid två årsmöten 2009 beslöt ombudsmötet för Svenska kyrkans mission i Skara stift att avsluta sin verksamhet. Ett gemensamt internationellt råd bildades av de tidigare råden för Svenska kyrkans mission och Lutherhjälpen.

Missionsombuden, liksom lutherhjälpsombuden, blev internationella ombud. Året innan hade Svenska kyrkans mission på nationell nivå upphört. Då hade sedan drygt 10 år allt internationellt arbete redan samordnats på kyrkokansliet och en gemensam nämnd för internationell mission och diakoni hade styrt verksamheten sedan år 2002.

En epok, som började med grundandet av Svenska kyrkans missionsstyrelse år 1874, var alltså officiellt slut efter mer än 130 år, och därmed också historien om Skara stift och Svenska kyrkans mission. Det är dags att se bakåt och få perspektiv på historien.

Varför just Skara stift och Svenska kyrkans mission?

Varje stifts historia är naturligtvis lika intressant, säkert också i förhållande till Svenska kyrkans mission. Men för oss skara-stiftare är det ju vår egen historia som känns viktigast. Förhoppningsvis kan dock perspektiv på arbetet i Skara stift för Svenska kyrkans mission ge belysande exempel på hur arbetet för "Missionen" har bedrivits på stifts- och lokalplan i hela Svenska kyrkan.

Några mer faktiska förhållanden kan bidra till att just vår missionshistoria känns speciell för oss. Två av de tre första missionärerna kom från Skara stift. Hjalmar Danell, biskop i stiftet i 30 år i början av 1900-talet, betydde mycket. Han var sekreterare i Svenska kyrkans missionsstyrelse (motsvarande missionsdirektor) innan han blev biskop, satt i Missionsstyrelsen och gjorde två inspektionsresor till dåtidens missionsfält. Han gjorde att missionsengagemanget blev stort och självklart i församlingarna.

Sedan 1930-talet har Skara stift legat högst i givande per

Sällskapetets 900:e medlem Mats Kockberg från Helsingfors presenterar sig

Jag är född 1950 och boende i Helsingfors centrum, och på Skäldö, ca 11 mil väster om den finländska huvudstaden. Är egentligen historiker (hum.kand.) men har jobbat mest med konsultering och journalistik. Sedan 1988 vd för det egna konsultföretaget Interpersona som utvärderar och utvecklar ledarskap och organisation i Nordeuropa. Totalt är vi sex personer på företaget. Intressen: publicistik, skärgårdsliv, kulturhistoria och litteratur. Medverkat i flera böcker. Fattade intresse för Västergötland och Skara stift under flera somrar i båt på Göta kanal och på de svenska insjöarna då jag insåg vilken rik kultur och historia trakten bjuder på och hur fint den bevaras och beskrivs.

Glöm inte att betala in årsavgiften
50:- eller 500: för ständigt medlemskap till
Skara Stiftshistoriska Sällskap
Plusgiro 4841842-0 Bankgiro 5812-8166.

Mer om patronella- och prebendepastorat

I medlemsbladen 2010:2 och 3 har jag skrivit om patronella- och prebendepastorat. Nedanstående utgör en komplettering till dessa artiklar.

Österplana kyrka

Österplana var också patronellt

Vid patronatsrättens avskaffande 1920 fanns det fyra patronella pastorat i Skara stift, Främmestad, Dala, Tådene och Hassle. Men det fanns ett pastorat till som också varit patronellt, nämligen Österplana. Patronatsrätten hade 1702 enligt Kammarkollegiets utslag tillerkänt baron Johan Stake, ägare till Hönsätters säteri. Detta var en erinran av att fadern, baron Harald Stake († 1677), låtit tillbygga Österplana kyrka, skänkt två kyrkklockor, en stor ljuskrona av malm, predikstol och andra prydnader, och många övriga inventarier. Patronatsrätten i Österplana upphörde 1871, då pastoratet åter blev regalt. Österplana var tillsammans med annexförsamlingen

Kestad kyrka

Kestad eget pastorat till pastoratsregleringen 1962. Då införlivades pastoratet med Forshems pastorat. Från 2002 ingår

Österplana och Kestads församlingar i Kinnekulle församling och pastorat. Den gamla kyrkan i Österplana revs i början av 1870-talet och en ny byggdes, gemensam för Österplana och Kestads församlingar.

Kungen patronatsherre i Främmestad

Det kan också nämnas att kungen själv en tid var patronatsinnehavare i Främmestad.

Karl XIV Johan var en förmögen man och köpte flera gårdar i olika delar av landet. Kungen köpte Främmestads säteri 1821 och det gick sedan vidare till sonen Oscar I, som sålde gården 1845 till friherre Fredrik Philip Hierta. Både Karl XIV Johan och Oscar I, som efterträdde fadern 1844, innehade alltså patronatsrätten i Främmestad. Anders Laurentz tillträdde kyrkoherdetjänsten i Främmestad 1844, vilket innebar att antingen

Karl XIV Johan eller Oscar I kallade honom till tjänsten. Anders Laurentz var en mycket omstridd präst. Han valdes 1858 till kyrkoherde i Lekåsa, där han stannade till sin död 1870.

Biskopens prebenden

Prebende innebar att avkastningen från vissa pastorat gick till biskopen, till teologie professorer i Uppsala och Lund eller till lektorerna vid de gamla stiftsgymnasierna. Det fanns två prebendepastorat kvar i Skara stift, när institutionen successivt avvecklades efter införande av den nya prästlönereglern 1910. Det var Skånings-Åsaka och Vinköl. Skånings-Åsaka var prebende till biskopen i Skara ända till 1922. Den gamla biskopsgården Brunsbo ligger ju i församlingen. Vinköls pastorat var prebende till teologie lektorn i Skara.

Skarabiskoparna hade tidigare ytterligare ett prebendepastorat, nämligen Synnerby, som var biskopsprebende intill 1714, då prebendet flyttades till Skarke (Varnhem). Den förste biskopen som innehade Varnhems pastorat som prebende var Jesper Swedberg. Han har också sitt gravkor där. Pastoratet upphörde att vara biskopsprebende 1875. Då kallades David Holmgren som 4:e provpredikant till kyrkoherde i Varnhem. Han var en mycket stridbar präst och blev slutligen efter många kontroverser med myndigheter avsatt från prästämbetet.

Skaralektorernas prebenden

När gymnasiet i Skara grundades 1641 fick teologie lektorn och lektorn i klassiska språk varsina prebenden. Teologie lektorn tilldelades alltså Vinköls pastorat och lektorn i klassiska språk fick Götene. Den siste teologielektorn som innehade Vinköl som prebende var Johan Adolf Ahlberg. Han slutade sin tjänst som lektor i Skara 1909, då han blev lektor vid Högre lärarinneseminariet i Stockholm. När Ahlberg lämnat sin tjänst valdes Per August Åstrand till pastoratets förste kyrkoherde.

Götene upphörde att vara prebendepastorat 1891, då den siste prebendekyrkoherden, lektor Justus Collén, avled. Därefter blev Frans Herman Östergren kyrkoherde i Götene. Han kallades som 4:e provpredikant och tillträdde kyrkoherdetjänsten 1893.

Götene kyrka

Hur gick det sedan?

Synnerby, Varnhems och Vinköls pastorat ingår numera i Skara pastorat. Götene är fortfarande kvar som självständigt pastorat. Pastoratets omfattning ändrades dock 1962, då Ledsjö församling gick över till Husaby pastorat och Kinne-Vedums församling överfördes från Forshems till Götene pastorat.

Nils Hjertén

Använd litteratur:

Rubriken "Prebendepastorat" från Wikipedia 2010

P E Lindskog, *Skara Stifts-Matrikel* Skara 1809

A Lundberger, *Matrikel öfver Skara stifts presterskap och Skol-Betjening* Skara 1831

Warholm, *Skara stifts herdaminne 1871*, faksimil 1984

Cederbom-Friberg, *Skara stifts herdaminne I-II 1850-1930*, Stockholm 1928 och 1930

Arvid Norberg, *Väckelse i Västgötabygd*, Skara 1965

Nat. Beckman *Vår skolas historia I-II*, Göteborg 1926 och 1931

Kyrkfotona är tagna av Sture Björnson

Boken ingår som nr 48 i sällskapets utgivning. Den omfattar 112 sidor, är rikt illustrerad och kostar 150 kr.

Hemma i främmande hamn

En sjömansprästs berättar

Bengt Schantz

Boken kostar 150:- och kan beställas hos Johnny Hagberg. Den omfattar 149 sidor och är rikt illustrerad.

The förenemligaste
 gaste Shrader i then
 Een kort underwijsning om
 några aff the förnemligaste
 Articular i then Christeligha läron

Markus Hagberg (red.)

Skarabiskopen Erik Falcks troslära från 1558 är utgiven på nytt.

Boken omfattar 268 sidor och är gediget bunden i linneband med skyddsomslag. Pris 200 kr.

Denna utgåva är den första i en serie böcker som behandlar reformationstiden och som sällskapet planerar att utge.

Beställningar sker hos Johnny Hagberg.

Tusen år av tillbedjan på samma plats

Den stora klosterkyrkan i Solesmes ligger i mörker. Det är sent i augusti och klockan har just passerat kvartio på kvällen. Ljudlöst börjar den stora komunitetens intåg i kyrkan till completorium. Knappt skönjbart kan man se ett sextiotal män i svarta kåpor röra sig upp mot altaret, två och två. Väl framme vid trappsteget mot altaret gör de ett snabbt knäfall vända framåt, för att omedelbart vända sig mot varandra och buga mot den man gått i par med. Sedan tar man plats i korbänkarna. Sju gånger om dagen börjar gudstjänsterna likadant. Sju gånger varje dag hälsar man Herrens närvaro med en snabb knäböjning, sju gånger varje dag hälsar man med en ödmjuk bugning den man gått i par med in i Herrens hus.

Nej, golvbräderna och de polerade stenplattorna är absolut inte mer heliga därframme även om de ligger innanför klau-suren. En annan tid på dygnet kunde munken i städtjänst gått där och svabbat eller polerat, vid ett annat tillfälle kan dis-kussionsvägorna i kapitalsalen gå franskt animerat höga. Men något händer med den plats där jag erfarit något heligt. Det blev inte som vilken plats som helst. Det blev en helig plats. En plats inför vilken jag knäböjer.

12 oktober 1010 invigdes klosterkyrkan i den lilla byn Solesmes, 30 mil väster om Paris. I tusen år har gudstjänster firats där. Under svåra tider, som under franska revolutionen mot slutet av 1700-talet eller under början av 1900-talet då all kyrklig egendom konfiskerades och präster och munkar flydde utomlands, användes kyrkan till annat. Men idag är klosterkyrkan en plats för levande tillbedjan. Här sjungs alla tideböner och mässor med en gregoriansk ton som inte lämnar någon oberörd. Sedan mitten av 1950-talet har komuniteten i Solesmes den romersk-katolska kyrkans uppdrag att forska, vårda och publicera material om den gregorianska sången.

Under 1990-talet ordnade Skara stift regelbundna kurser i liturgik för präster och musiker i Solesmes. Många kontakter knöts, innerliga samtal om tron och gudstjänsten fördes. Samtalen i seminarieform efter tidebönerna blev till starka eku-meniska möten. Vi kände igen tonen i vår egen gudstjänst. Tillbedjan i den lilla landsortskyrkan i Skara stift har samma uttrycksmedel och samma mål som tidebönen i Solesmes.

12 oktober 2010 avslutades firandet av klosterkyrkans första millennium. En hel rad av dignitärer från Vatikanen och kloster med anknytning till Solesmes var inbjudna. Två präster från den ortodoxa kristenheten representerade östkyrkan, två lutherska präster (varav jag var den ene) representerade komunitetens trossyskon i väst. Firandet var en dygnslång och storslagen fest med en hel rad underbara gudstjänster, festmåltider och goda samtal om tron. Till abboten i Solesmes överlämnade jag en hälsning från biskop Erik skriven på klingande latin, översatt av prosten Bengt Wahlström med domkapitlets i Skara ståtliga sigill fäst vid hälsningen.

För benediktinerkommuniteten i Solesmes är vännerna i Västsverige och då särskilt Skara stift mycket betydelsefulla. Flera gånger har de uttryckt att deras egen bön stärks och lyfts av vår närvaro. Människan behöver heliga platser, platser där man får uttrycka sin tro på Jesus och sin kärlek till varandra. Platser för tillbedjan.

När du enkelt stannar upp på tröskeln till Herrens hus och hinner be ett kort ”Herre, förbarma dig” innan du går in till din plats i din kyrka, visar du med din kropp att du har gjort en andlig erfarenhet. Att du med din kropp närmar dig honom som ser allt och hör allt och som dessutom älskar dig över allt. Varje gång du stannar där gör du det tillsammans med kristna över hela jorden och på många platser. Banden mellan Skara stift och klosterkyrkan i Solesmes har inte baraatt göra med att Mariadömen i Skara och klosterkyrkan är byggda kring samma relik, törntaggen. Utan det handlar också om den gregorianska sångens innersta kärna, den över världen igenkänningsbara tonen av innerlig tillbedjan av den Uppståndne.

Carl Sjögren

Klostret vid Viskans os

En inbjudan på e-posten till ett seminarium den 1 oktober om Ås kloster, som skulle hållas i Språkskrapan på Göteborgs universitet, verkade intressant. När man dessutom fick veta att en stiftelse bekostade seminarium, lunch och bussresa till platsen för det medeltida klostret, kunde det knappast låta bättre än att man hjärtans gärna accepterade projektgruppens vänliga inbjudan.

Viskan är ju en av Hallands fyra stora åar, dem man lärt sig med memoreringsramsan: Vi ska äta, ni ska laga. Men man glömmer lätt att Halland bara har de sista tre-fyra milen av åarnas lopp, samt bjuder dem deras utflöde i Kattegatt. Deras längsta flöde finns ju i Småland och i Västergötland. Själv har jag fått bo nära Viskan i många år, och en tid har jag haft åns början och dess källsjö Tolken i min församling. Det har också blivit många turer genom Viskadalen till min hustrus hem i närheten av Varberg. Genom de många fornminnena vid Viskans övre lopp har jag förstått hur den en gång förde de första inbyggarna till den trakten. Det kändes därför fint att få veta lite mer om hur det ser ut vid Viskans utlopp i Klosterfjorden.

Klosterfjorden och samhället Åskloster i närheten ruvar ju på ett intressant minne. På 1100-talet sökte sig några cistercienserbröder hit, liksom sådana kom till många andra platser i vår världsdel. Den helige herr Bernhard av Clairvaux inspirerade till en ofattbar utbredning av sin orden. Till platsen för Viskans utlopp kom år 1165 ¹ bröder från ett av de danska klostren, det i Sorö (som väl är vänort till Skara). Den här viken av Kattegatt har sedan dess fått behålla namnet Klosterfjorden. Med ett lånord från latinets os (=’mun’) betecknade man på äldre svenska själva åmynningen. Ett känt exempel är ’Västra Aros’, som kommit att bli Västerås. Detta kloster kom att ligga i Ås socken, men den lär ha fått sitt namn av att kyrkan ligger uppe på en ansenlig ås och inte, som i fallet Västerås, av att den rymmer Viskans os. Liksom övriga cisterciens kloster hyste det i Ås både korbönder, som svarade för huvuduppgiften som gällde bönen, och lekbröder, som var kunniga på bygghandverk och odling av olika slag. Så kunde

man leva upp till maningen *Ora et labora*, Bed och arbeta! Ås kloster bestod fram till reformationen. Då ansåg man att dess byggnadsmaterial skulle göra bättre nytta i Varbergs fästning, och av den medeltida anläggningen finns därför nu egentligen ingenting att skåda.

Seminariet bjöd på inblickar i klostrets andliga liv genom docent Tore Nyberg, verksam vid Syddansk universitet i Odense, som på ett charmerande sätt föreläste om ”Tider och människor i cistercienserklostren”. Något om den intressanta arkitektur som präglar dessa kloster fick man sig livs genom en annan gäst från Danmark, lektor Hans Krongaard Kristensen från Aarhus universitet, som visade bilder från de danska cistercienserklostren med särskild inriktning på deras östflyglar. I den flygeln finner man sakristian närmast kyrkan och sedan kapitelsalen, där man samlades för att höra ett kapitel i Benedikts klosterregel och för överläggningar om livet i klostret. En trappa upp i denna flygel rymde munkarnas dormitorium eller sovsal varifrån man bekvämt kunde ta sig till dygnets många tideböner i kyrkan. Anledningen till att han begränsade sig till denna viktiga del av klosteranläggningen visade sig vara att man anser sig nyligen ha kunnat återfinna Ås klostrets östflygel.

Det handlade om spännande teknik. En modern metod som arkeologin kommit att utnyttja på senare tid kallas lidar (av light detection and ranging, dvs 'detektering och avståndsbestämning med hjälp av ljus'). Den liknar radar men sänder ut laserpulser och har ett optiskt teleskop med snabb detektor som mottagare. Ur tidsfördröjningen mellan sändning av pulser och mottagning av bakåtspridda fotoner kan man beräkna avståndet till ett mål under marknivån.² Arkeologen Bengt Westergaard från Riksantikvarieämbetet berättade om årets undersökningar på plats i Åskloster. Han hade gått fram över tomten med en ”barnvagn”, sade han. Denna georadar verkade också kunna liknas vid en gräsklippare. Resultatet var dock så lyckat att man har gått ut med budskap om att klostret är lokaliserat.

Det mönster som framträder är grunden till en huslänga, som man efter cisterciensernas strikta byggnadstradition vågar säga är just östflygeln till det kloster som låg. Där tronar nu en vacker herrgårdsbyggnad från 1700-talet ligger. Den verkar trona på den plats där klosterkyrkan en gång låg. Det är känt att i den kyrkan blev tre små prinsessor en gång begravda, tre späda döttrar till kung Magnus Eriksson och drottning Blanka. De höll gärna hov på Varbergs slott.

Kungsgården kunde för några år sedan friköpas av den tidigare kronoarendatorn. Seminariets deltagare kunde under eftermiddagen besöka denna gård, och man kunde genom en lucka i köksgolvet gå ned i källaren och där beskåda en grundmur med stora stenar och på dem ett lager med gamla tegelstenar. Var det en kvarvarande lämning av den medeltida muren som vette in mot klostrets innergård? Just tegel fanns det gott om i markerna i omgivningen. Man har lokaliserat platsen för ett tegelbruk, där klosterbröderna en gång brände de stenar som krävdes för klosterbygget. Det var på 1100-talet som man började bygga med tegel här i Norden. Man visade också ett numera rätt torrlagt område med gropar, som en gång var klostrets fiskdammar. Dit ledde man vatten från en höjdsträckning i närheten genom kanaler som ännu kan skönjas i terrängen. Andra minnen från klostertiden är

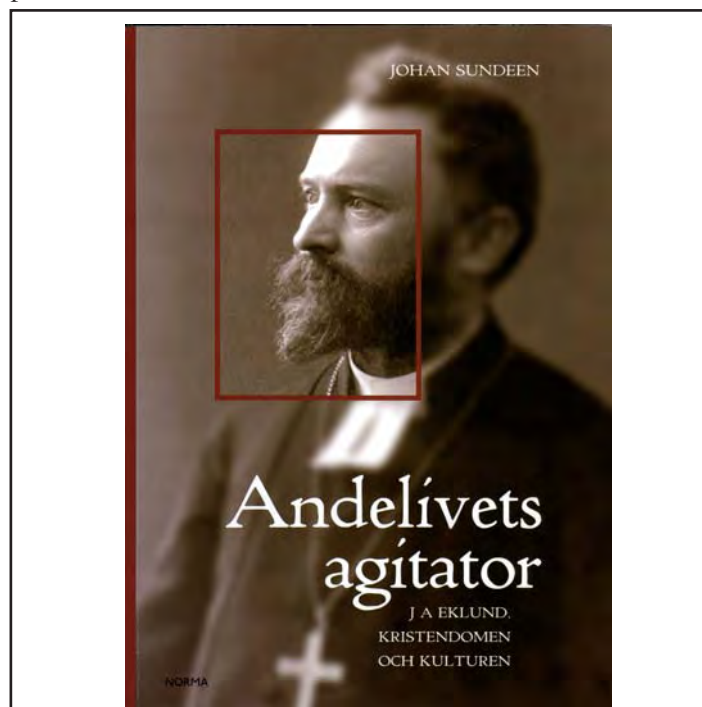
namnen på ett par byar i närheten, Nasaret och Paradiset. Så kunde klosterfolket kalla sin egendom.

Hur ska man nu gå vidare? Kan man fortsätta undersökningarna med utgrävningar på platsen? Hur ska man rapportera om arbetet? Det är många frågor som väcks kring det gamla klostret vid Viskans os. Man önskar projektgruppen och dess ledare Christer Andersson kraft och mod att arbeta vidare.

Lennart Nordquist

¹ Årtalet anges på en karta över cisterciensklöster i nuvarande Sverige, som publicerats i Nationalencyklopedin.

² De tekniska uppgifterna är hämtade från Nationalencyklopedin.

Bokerbjudande

Johan Sundeen: Andelivets agitator, om J A Eklund

Kombinationen av ett hetsigt temperament, en intensiv kampvilja och inte sällan kontroversiella utspel gav i början av 1900-talet J A Eklund namnet »den stridbare Karlstadsbiskopen«. Såväl av kritiker i samtiden och av eftervärlden, har Eklund ofta setts som en ultrakonservativ kyrkoman i täten för ett korståg mot det moderna samhället.

I den här avhandlingen tecknar Johan Sundeen ett porträtt av J A Eklund som lyfter fram en betydligt mindre känd sida av Karlstadsbiskopens livsgärning.

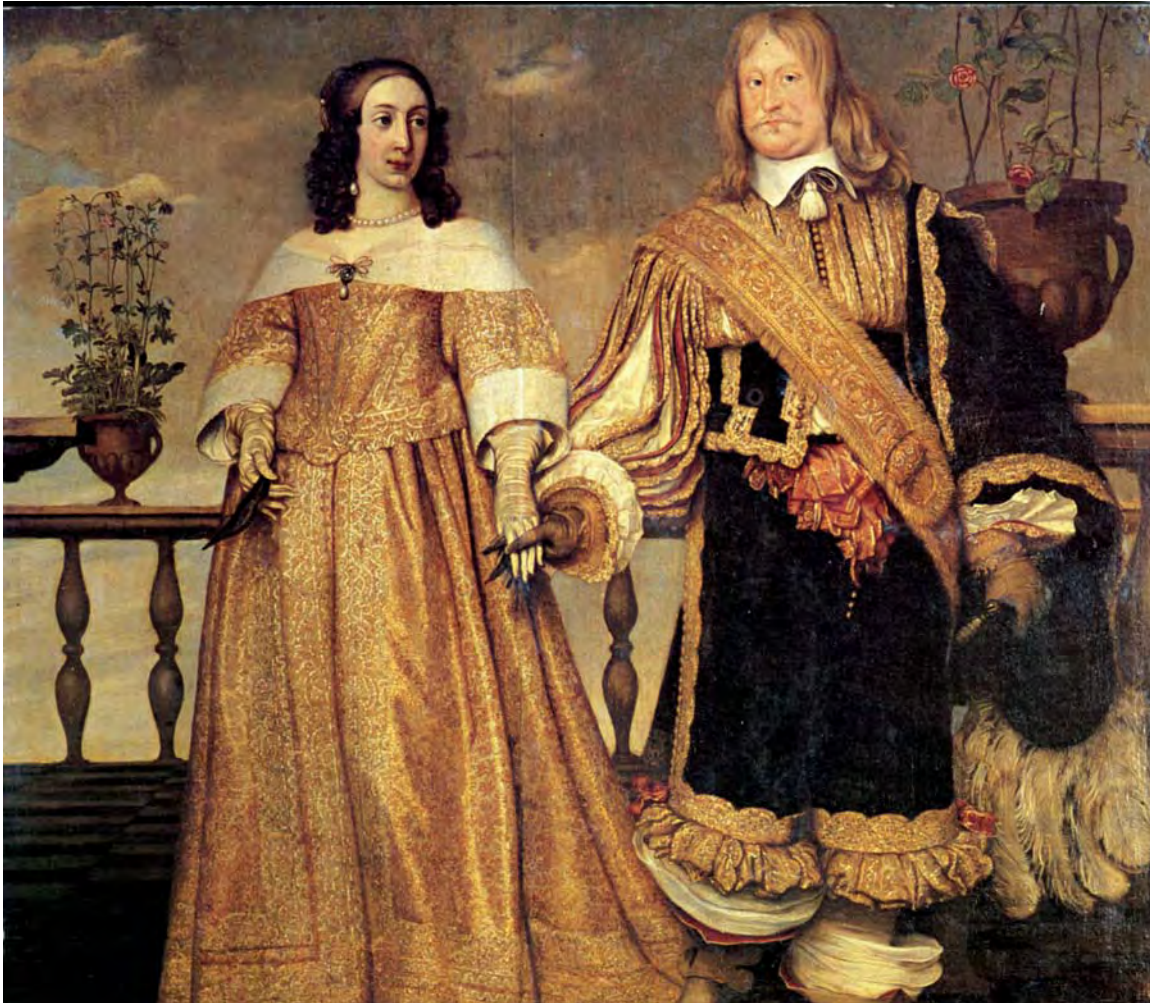
I boken möter läsaren en hängiven företrädare för en livsåskådning med kristendomens och kulturens samhörighet på sitt baner.

Hft, 490 sid, Ordinarie pris 280kr, nu 100kr + porto

Artos & Norma bokförlag AB
Kyrkstadvägen 6, 931 33 Skellefteå
Tel 0910-779102, Fax 0910-779155
info@artos.se
www.artos.se

Västgötar i psalmboken - IX

”Jag kommer af et brusand’ haf...”

”... tvärsigenom klockornas svåra larm tonade till mitt hjärta den gamla psalmen från Vinga och Styrso kyrka, Magnus Gabriel de la Gardies psalm, tredje versen, som vi sjöng när min lekkamrat Alvar Läbom, som drunknade i Gaddulven 1894, seglade in och begrovs: 'Jag kommer av ett brusand' hav på rätta glädjestranden.’”

Evert Taube får ge oss ingressen, när ännu en västgöte i psalmboken ska presenteras. Längst ut i havsbandet, men likväl inom Västergötlands gränser, växte han upp - fyrvaktarsonen, trubaduren, ord- och bildkonstnären från Vinga. Ett av hans mest personliga alster med barndomsminnen kallade han ”Jag kommer av ett brusand’ hav”. Titeln går alltså tillbaka till en gripande upplevelse, när han som fyraåring måste ta farväl av sin lekkamrat. Psalmens ord fångade det som då gällde och gav något att tänka på, tröst och hopp som ännu talade till målaren i stockholmsateljén vid dånet av storklockan i Hedvig Eleonoras kyrka med sin ”förgyllda lanternin”.

”O Jesus, när mitt liv släcks ut...” lyder inledningsorden numera till den aktuella psalmen, nr 621 i vår nuvarande psalmbok, där vi har den efter en varsam bearbetning av Britt G. Hallqvist. Där ser man också att psalmen dateras till år 1686. Det året gick dess författare ur tiden. Psalmens vittnar alltså om vad en kristen har att besinna när det är sent i livet. Hans bön och tanke har bara ett att se fram mot: ”O! Jesu, när

jag hädan skal, och andan min upgifva...”¹

Det perspektivet var författaren förtrogen med, som den barockmänniska han var. I Varnhems klosterkyrka hade han med sitt antikvariska intresse låtit inreda en rad minnesrum för medeltidskungarna som låg begravda där, och den kyrkan skulle bereda honom själv ett ståndsmässigt vilorum. Över en av portarna till koromgången med dessa små kapell möter orden ”I dag konung, i morgon död”.² Att tillvaron kan rymma tvåra kast hade han själv fått uppleva i sitt jordelivs dagar, och sådana stämningar märker man i det personliga vittnesbörd som hans psalm är.

Psalmen hörde tydligen till Magnus Gabriel De la Gardies kvarlåtenskap. Den torde vara tillkommen under de fem år då han enbart förfogade över Vennnergarns slott vid Mälaren. Vid reduktionen 1681 drog kungen in alla de andra gods han disponerade. Hans gemål Maria Eufrosyne fick förstås behålla sin morgongåva. Höjentorp i Valle härad var hennes under livstiden, och där avled hon året efter sin make. Till förläningen av Höjentorp hörde väl även att ha tillsyn över Varnhem.

Magnus Gabriel De la Gardie var inte västgöte av födseln.

1 Psalmens inledningsord i 1695 års psalmbok, där den har nr 387 och står under rubriken ”Beredelse-Psalmer emot Döden”. Den torde alltså snabbt ha blivit bekant, så att den kom att tryckas i psalmboken endast några år efter sin tillkomst.

2 Ett särskilt tack till komminister Markus Hagberg som bekräftat den citerade inskriptionen.

Han såg dagens ljus i Baltikum den 15 oktober 1622, i Reval som då var det gängse namnet på Estlands huvudstad Tallinn.³ Men som greve till Läckö och som grundare av Lidköpings nya stad, som Mariedals byggherre samt inte minst som vårdare om Varnhem, där klosterkyrkan än i dag står väl bevarad, måste han betecknas som en sann västgöte.

Magnus Gabriel var son till greven och fältherren Jakob De la Gardie (1583–1652), som också var född i Reval. Men då Jakob blev faderlös vid två års ålder tillbringade han barn domen vid sin morfar Johan III:s hov. Grevetiteln erhöll han 1615 av kung Gustav II Adolf och den förenades med grevskapet Läckö. Jakob ingick 1618 äktenskap med Ebba Brahe, känd för att ha varit kung Gustav Adolfs stora ungdomskärlek.⁴ Så blev invandrar släkten De la Gardie ingift i en av rikets gamla adelsätter.

Båda föräldrarna var alltså väl förtrogna med hovlivet, och sonen skulle gå vidare på den banan. Då gällde det att visa upp sig tidigt. Hans adelskap förpliktade honom till att i en snar framtid bekläda rikets höga ämbeten. Därför fick Magnus Gabriel redan som tolvåring år 1634 stå på riddarhuset inför riksråden och ständernas representanter för att hålla ett ganska långt och elegant tal på latin om den hjältekonung som man en vecka tidigare hade fört till den sista vilan. Talet hade han inte behövt författa själv, men han behärskade det och framförde det oklanderligt.⁵ Det var en litterat adelsman, som hans duglige läromästare Mattias Mylonius hade all heder av. Han betecknas av en hävdatecknare som ”den mest lysande av 1600-talets höga adelsherrarna och bärare av ett ärat namn i den svenska odlingshistorien”.⁶

På våren 1635 skrevs han in vid Uppsala universitet för att under fem år tillägna sig ”en vidsträckt bildning”.⁷ Men denne student fick under sitt sista halvår vid akademien faktiskt bekläda det höga ämbetet som universitetets *rector illustris*, vilket var tänkt som en ärepost för adelsynglingen. Men han hade verkligen något att bidra med i konsistoriet, och kanske förebådade detta det intresse han senare i livet hade för sitt universitet, då han fungerade som dess kansler. Vid arton års ålder var det dags att avverka den *grand tour* som skulle kröna en adlig uppfostran. Den tog honom drygt fyra år och förde honom till Holland, där han åhörde föreläsningar i Leiden och studerade befästningskonst, samt till Frankrike där han kunde besöka släktingar i Languedoc. Han blev också väl mottagen i franska hovkretsar. Vid återkomsten till Sverige var det som ”en glänsande representant för den unga adel, som träder fram under drottning Kristinas regering, med större yttre förfining men också med större anspråk på livet än föregående släktled”.⁸ Det fanns ingen som kunde tävla med honom i hovlivet, och han blev drottningens förklarade gunstling. Hon utnämnde honom i januari 1645 till överste

3 De biografiska uppgifterna är hämtade från *Svenskt biografiskt lexikon*, band 10, Stockholm 1931, sid. 657 ff. Biografisk artikel av G. Wittstock.

4 Barbro Flodin, ”Läckö slott under Jakob De la Gardies tid”. Artikel i *Läckö. Landskapet, borgen, slottet*, Leif Jonsson, red., Falköping 1999, sid. 147.

5 Leif Åslund, ”Magnus Gabriel De la Gardie – människan och rollerna”. Artikel i det i föregående not nämnda samlingsverket, sid. 193.

6 G Wittstock i *Svenskt biografiskt lexikon*, band 10, Stockholm 1931, sid. 658.

7 A. a. sid. 659.

8 A. a. sid. 659.

för livgardet.

Magnus Gabriel ville gärna tjäna sitt land på krigarbanan och deltog i ett fälttåg i Skåne 1645, men freden i Brömsebro kom alltför tidigt för att han skulle kunna utmärka sig på den banan. Kanske kan man här spåra ett komplex i hans kynne, att det var militära bragder han skulle uppvisa, som hans far och farfar gjort. Visserligen utnämndes han till general i trettioåriga krigets slutskede och följde sin svåger pfalzgreven Karl Gustav till Prag, men då var det fredsförhandlingar som stundade. Den westfaliska freden skildrade han i en sal på Läckö slott, liksom han lät kungssalen där belysa landets bedrifter i det utkämpade kriget på europeisk mark.

Men det var dock på den fredliga banan han vann en större framgång. Drottningen utsåg honom 1646 till att leda en ambassad till Frankrike, Sveriges bundsförvant i kriget, för att befästa den vänskap som andra stater önskade rubba. Som diplomat gjorde han tydligen lycka och han återvände hem från Paris med lugnande försäkringar om bistånd, men den påkostade utrustning som drottningen själv hade påbjudit för beskickningen rönt mycket klander i efterhand. Drottningens ynnest tog sig synbart uttryck i att hon främjade Magnus Gabriels giftermål med hennes kusin, pfalzgrevinnan Maria Eufrosyne (1625–1687), och bekostade deras bröllop den 7 mars 1647. De var trolovade redan före ambassaden till Frankrike. Hennes bror Karl Gustav ville vid den tiden gärna gifta sig med drottningen och önskade få sin svåger att verka för honom, vilket kanske var orsaken till att Magnus Gabriel sändes på ett uppdrag i Riga över vintern 1649–50. Han blev dock återkallad till Stockholm för att kunna delta i kröningsfestligheterna 1650. Till den högtidliga akten i Storkyrkan bidrog han med en furstlig gåva, den silvertron som ännu ses vid statsceremonier.

Kulmen på drottningens ynnest mot Magnus Gabriel torde ha varit hans upphöjelse till ett av de fem höga riksämbetena. Han utnämndes till skattnästare 1652, men till den uppgiften som landets finansminister saknade han nog både begåvning och sinnelag. Intrigspel vid hovet och hans egen månhet om sin ställning bidrog till att hans stjärna började dala. Han föll helt i onåd hos drottningen 1653, året innan hon abdikerade, och med förbud att åter visa sig vid hovet drog han sig tillbaka till sina gods i Västergötland.

Han hade vid Jakob De la Gardies död 1652 ärvt grevskapet Läckö, och därför föll det sig naturligt att ordentligt ta hand om detta arv och fortsätta den upprustning av slottet som fadern hade påbörjat. Det arbetet kom att fortgå under trettio år. Han var noga med att kalla Läckö för sitt ”slott”, medan han talade om andra gods som sina ”hus”.⁹ Så vill han markera sin maktställning som greve, men han betraktade också utformningen av Läckö som en riksangelägenhet.¹⁰ Det märks inte minst i utformningen av Kungssalen, där en skulpterad ängel förkunnar *Vivat Carolus Rex S*. Ett stolt tillfälle för slottsherren måtte det ha varit att några dagar i juli 1673 få ta emot Karl XI på hans eriksgata. Slottet fick dock behålla ett ålderdomligt intryck i stil med Vasatidens borgar. Greven skulle ha en borg, och han lät den erinra om kungaborgen

9 Leif Åslund, ”Magnus Gabriel De la Gardie – människan och rollerna”. Artikel i *Läckö. Landskapet, borgen, slottet*, Leif Jonsson, red., Falköping 1999, sid. 206.

10 Ingrid Rosell, ”Åren kring 1670 En höjdpunkt i byggnadsverksamheten på Läckö”, artikel i det i föregående not nämnda samlingsverket, sid. 279.

i rikets huvudstad. Så berättar faktiskt borggården på Läckö med sin trumpetargång om hur slottet Tre Kronor såg ut på den tid Magnus Gabriel umgicks där med drottning Kristina.¹¹ För de omfattande arbetena på Läckö, liksom på grevens många andra gods, anlätades byggmästare och konstnärer från skilda håll, t.ex. skulptören George Baselaque, troligen av val-lonsk börd. Den fjärde våningen på slottet, liksom kyrkan, bär Magnus Gabriels signum.

Slottskyrkan fick en ståndsmissig greveläktare, smyckad med sex målningar som i emblematisk form torde uttrycka mycket av Magnus Gabriels fromhet. Ett återkommande motiv är hjärtat, en symbol som förebådar pietismen. Han förde alltid med sig uppbyggelseböcker av den karaktären, liksom även en del katolska bön- och meditationsböcker. Jo-han Arndts *Den sanna kristendomen* fanns alltid i hans närhet. Ett av emblemen på läktaren kan nog sägas sammanfatta hans kristna livssyn. Det har inskriften *Non nisi ad unum* (Jag frågar endast efter ett enda) och visar ett hjärta på ett upprört hav men med en kompass som finner den rätta kursen tack vare en stråle ljus från himlen. Det psaltarställe (Ps. 73:25) som hänvisas till vittnar om den totala gudsförtröstan: *När jag haver dig, så frågar jag efter himmel och jord intet* (som man läste orden på den tiden).¹² Nog finns det i denna bild en affinitet till vad han själv skulle formulera i sin psalm: *Jag kommer af ett brusand' haf...*

Magnus Gabriel De la Gardie var dock inte för all framtid förvisad från huvudstaden, rikets förvaltning och umgänget vid det kungliga hovet. När hans sväger efterträdde drottning Kristina som Sveriges konung som Karl X Gustav fick han inträda i olika uppgifter, både i Sveriges provinser och hem-mavid. Inte minst kunde han ge prov på goda talanger som förhandlare i den process som ledde till freden i Oliva 1660. Kungen utsåg detta år på dödsbädden sin sväger till rikskans-ler, vilket den följande förmyndarregeringen fastställde. Det innebar att han under en följd av år fungerade som något av regeringschef, ledde rådets överläggningar och framlade dess förslag för rikets ständer. Där kunde hans vältalighet blomstra. En höjdpunkt i rollen som rikskansler var uppgiften att regis-sera den festlighet som markerade Karl XI:s regeringstillträde 1672. Då höll han en högstämnd oration med barockens alla stilmedel för att välkomna landets nu myndige konung.¹³ Det var en orostid för landet med nederlag i krig och oreda i ri-kets förvaltning. Det skall dock sägas att Magnus Gabriel De la Gardie fått ett sämre rykte som statsman än han förtjänar. Var han en svag finansman och en medelmåttig krigare, så visade han sig på det politiska fältet som ”mångsidigt och grundligt bildad, älskvärd och elegant i sitt personliga upp-trädande, kunglig i sitt levnadssätt, hjälpsam och välgörande, vältalig och snabbtänkt i regeringens överläggningar”.¹⁴

Verklig storhet måste han tillerkännas på ett helt annat om-råde, som gynnare av vetenskap och konst. Det märks ännu på olika håll vilken mecenat han var, i omsorgen om de gods han förfogade över, men även i de många kyrkor han lat res-taurera och utsmycka. Reminiscenser av den ”Läcköskola”

som utvecklades under hans outröttliga uppsikt märktes i västgötska kyrkor långt in på 1700-talet. Med fog kan det sä-gas om Magnus Gabriel De la Gardie vad som tillvitats Johan III, nämligen ”att bygga är vår högsta lust”. Så härstammade han också i rätt nedstigande led från denne vasakung. I stor-maktstidens götiska anda vurmade han för fäderneslandets antikviteter och inrättade 1666-67 ett kollegium, som blev en föregångare till Vitterhetsakademien. Han såg till att forn-minnen blev avritade och följde ibland själv med på sådana upptäcktsresor. Uppsala universitet var hans särskilda sköte-barn. Dit donerade han 1669 den berömda *Codex argenteus*, prakthandskriften med biskop Wulfilas gotiska bibelöversätt-ning, som han lät återköpa till Sverige från Nederländerna och förse med silverpärm.¹⁵

I rådets protokoll antecknades allt som oftast att rikskans-lern ”var på landet”, och detta togs till intäkt för att kritisera honom för att försumma rikets affärer till förmån för privat-livet.¹⁶ Men adelsmannens välförtjänta vila hörde också till rollen som krävde i barockens tidevarv, och den vilan var mer än passivitet, nämligen i detta fall skötseln av gods och gårdar och tillsyn av all byggnad. Men det är begripligt att avundsmän här fann tillfällen till angrepp. När kungen så önskade bringa bättre reda i rikets affärer och fullföljde en länge planerad reduktion, blev Magnus Gabriel De la Gardie den som 1681 drabbades kanske allra hårdast av den. For-mellt blev han upphöjd i rang genom att han utnämndes till riksdrots, då han avgick från kanslersämbetet. Men i prak-tiken miste han all sin makt. Från Läckö, där han vistades några veckor hösten 1680 under en för honom mörk period. Den 7 oktober daterade han ett brev därifrån och tar avsked av kanslikollegium och säger att han tjugo år tidigare hade tillträtt som kansler ”emot all min tanka och förmodan, ja, om jag så tors tala jämväl önskan”. Man han röjer också sin fromma förtröstan att ”Guds ousägeliga godhet mig hulpet att förrätta mitt ämbete, haver styrkt min svaghet, uppfyllt det som månne brista i min kapacitet, och förlänt att jag i så många år kunnat under denna bördan uthärda.”¹⁷

Att denna förtröstan har Frälsaren i sikte är Magnus Gabriel De la Gardies psalm ett talande vittne om. ”Kom, Jesu, tu min Frälserman, Kom, för mig til thet livet, ther tu äst på Guds högra hand Thet tu mig hafwer gifwit. Lär mit fullborda så mit lopp, At själen tages til tig op, Til the utwaldas skara” ber han i psalmens sista vers.

Men det har bevarats en slutvinjett av detta märkliga liv, en anteckning på franska i en bok som tillhörde Magnus Gabriel De la Gardie. Det har sagts att det är en personlig minnes-anteckning av hans furstinna och gemål, som mötte honom i Venngarns slottspark läsande den boken dagen före sin död. Med ett leende gav han henne en mild förebråelse: ”Men, min fru, kan ni inte välja en annan tid för att promenera, så att ni inte drar mina tankar bort från döden.”¹⁸

Lennart Nordquist

11 A. a., sid. 309.

12 Leif Åslund, ”Magnus Gabriel De la Gardie - människan och rollerna”. Artikel i det i föregående noter nämnda samlingsverket, sid. 207ff.

13 A.a. sid. 204.

14 G Wittstock i *Svenskt biografiskt lexikon*, band 10, Stockholm 1931, sid. 673.

15 *Nationalencyklopedien*, band 4, Belgien 1990, artikeln *Codex argenteus*, sid. 190.

16 Leif Åslund, ”Magnus Gabriel De la Gardie - människan och rollerna”. Artikel i det i not 4 nämnda samlingsverket, sid. 2007ff. 17 A.a., sid. 211f.

18 A.a., 212f.

Vardagsböner från Västergötland

Jungfru Maria satt o sang
Hade ena bok uti sin hand
Jesus satt på hennes knä
Jesus välsigna både folk o få
Både eld och vann
Både kvinna och man.

Till den folkliga religiositeten hör att läsa ”hemmagjorda” böner. Ofta lästes sådana enkla böner, både till morgon och till kväll, långt in på 1900-talet. Folkbönen ovan, lästes morgon och kväll enligt Edvard Eriksson född 1849 i Gärdhems socken. Den upptecknades av folkminnesinsamlaren Maja Eriksson, 1934. Bönen som var mycket spridd i landskapet har dokumenterats i flera varianter. 1929 nedtecknades följande version, som kanske någon läsare känner igen från sin barndom:

Jungfru Maria satt och sang
Hade Jesus i sin famn
Gud välsigne sjö o strand
Gud välsigne far o mor
Gud välsigne syster o bror
Gud välsigne alla dem,
som denna lilla bönen läsa kan.

Det framgår av bönen sluttrader att det framför allt är de som läser bönen som försäkrar sig om välsignelse. Detta drag går igen i flera folkböner.

Augusta Filipsson, som var född 1854 i Hova i Västergötland, läste ur minnet upp följande bön för folkminnesinsamlaren Ingemar Lundgren, år 1937:

Jungfru Maria satt å sjöng
hade Jesus i sin famn
hade boken i sin hand
Gud bevarare stad å land
å den som denna bönen kan
Amen.

Bönen hörde Augusta ”jämt av en gammal rotegumma”. Traditionen att läsa en kvällsbön var djupt rotad. Hon berättade att hon hade fyra olika böner som hon valde mellan att läsa till kvällen. Tre av bönerna hade hon lärt sig av sin mor. Här följer de övriga kvällsbönerna som Augusta Filipsson läste:

Det går en ängel kring våra hus
med två förgyllda ljus.
Två till handa
två till fot
två till varje ledamot
två mej söver
två mej väcker
Jesus själv mej övertäcker.
Amen

Amen, amen till en god natt
din ängel varder oss tillsatt
som oss bevarar och vårt bo
I Jesu namn gå vi te ro.
Amen

Det går en ängel ikring våra hus
med två förgyllda ljus.
Han bär en bok uti sin hand
så somna vi i Jesu namn.

Ritwa Herjulfsson

Jungfru Maria, ”blommornas blomma”, lilja och ros

Går man riktigt långt tillbaka i tiden så kan man urskilja hur den tidiga kristna kyrkan medvetet kom att knyta till sig just de blommor som tidigare ägt betydelse inom de antika blomsterfesterna. Den kristna kyrkan förknippade dessa fester med dekadens och avgudadyrkan. Därför fördömdes först rosen, liljan och violen. Gamla sedvänjor och kunskaper är emellertid svåra att utrota. Människor fortsatte att använda örter och blommor så som de alltid hade gjort. Den kristna kyrkan lät därför istället införliva örterna i religionen genom att väva in antikens mest brukade blommor i kristen mytologi. Violen (*Viola odorata*) är ett bra exempel på detta. Under antiken var den helgad åt Venus för att under kristendomen överföras till jungfru Maria. Violen symboliserar enligt en kristen uppfattning ödmjukhet. Bernhard av Clairvaux kallade jungfru Maria för ödmjukhetens viol.

Bakgrunden till jungfru Marias betydelse för växtligheten kan sökas långt tillbaka i tiden. Hon kom tidigt att sättas i samband med människans och djurens fruktbarhet och markens bördighet. En spridd medeltida legend, som också är ett populärt motiv inte minst på dopfuntar, handlar om jungfru Marias skördeunder.

Tanken om jungfru Maria som det fria fältet som står fullt av vilda blommor är gammal. Vid upprepade tillfällen beskrivs Maria i form av en rad växtmetaforer. Jungfru Maria har under tidernas lopp inom den kristna kyrkan kallats för blommornas blomma, en äng och en tillsluten lustgård. I Höga Visan heter det: ”En tillsluten lustgård är min syster min brud.” Hon är dalarnas blomster, en trädgård och hon beskrivs ibland som en oplöjd åker som utan att ha odlats ger säd. Johannes döparen hörs ur Elisabets sköte, i Akathistoshymnen, lovsjunga jungfru Maria med följande ord: ”Du låter en ljuvlig äng blomma upp.”

Redan under tidig medeltid existerade en stark koppling mellan jungfru Maria och växtlighetens skönhet och nytta. Örtagården är en bild av jungfru Maria där kärlekens, kyskhetens och ödmjukhetens dygder får samsas och lyser och doftar som blommor på ett fält. Som tecken på hennes absoluta jungfrulighet har örtagården blivit en av de mest populära bland alla Marias sinnebilder. Den helige Bernhard skriver i *Hortus deliciarum*: ”En lustgård är för oss Din allra heligaste livmoder, o Maria, ur vilken vi kunna plocka mångfaldiga glädjens blomster varje gång vi tänka på vilken mängd av ljuvhet från den har strömmat ut över världen.

Bernhard av Clairvaux präglade uttrycket: ”Blomman ville låta sig födas av blomman, i blomman, i blommornas tid.” Jungfru Maria har även liknats vid ett välförsett apotek, en gulddosa fylld med vällukt och ett kryddskrin med innehåll av de dyrbaraste kryddor och salvor.

Syraks bok säger: ”Såsom kanel och den aromatiska salvbusken spred jag ljuvlig doft och såsom utvald myrrha spridde jag vällukt.” Doften är en sinnebild för Den Helige Ande, som verkade i Maria. ”Helig Ande skall komma över dig och kraft från den Högste skall överskygga dig.” (Lukas 1:35)

En grupp växter som knutits till jungfru Maria och även fått bära Marianamn är sådana som innehåller flyktiga eteriska oljor och har aromatisk doft; nejlikrot, muskot, Mose brinnande buske, olika arter av mynta. I katolska länder har vissa myntasorter benämnts Vår Frus mynta. På franska kallas en sådan mynta för *Menthe de Notre Dame* och i Italien skyddar Erba Santa Maria – Sankta Marias ört, mot onda ögat.

En omtyckt, starkt doftande och ofta odlad klosterört är rosmarin (*Rosmarinus officinalis*) vars latinska namn betyder havets dagg. Rosmarinen blev söder ut en av jungfru Marias växter på grund av sin väldoft. En legend berättar, att när den heliga familjen flydde undan Herodes soldater på väg till Egypten stannade de till för att vila vid en rosmarinbuske. Busken blommade med vita blommor. Maria hängde sin blå mantel över busken. När hon lyfte bort den var rosmarinens blommor blekblå. Alltsedan dess är rosmarinens blommor blå till färgen. Av växtens väldoftande blad bands förr begravningskransar och under medeltiden bar ofta bruden en krans av rosmarin kring huvudet.

Heliga Birgitta kallade systrarnas veckoritual, när de om söndagarna vandrade i örtagården eller gräsgården och då fick tillåtelse att tala med varandra, för Jungfru Marie örtagård. Heliga Birgitta beskriver bland annat jungfru Maria som en örtagårdsmästare som vid en annalkande storm binder fast sina små träd och ympkvistar så att de inte skall brytas av.

Blommornas blomma, var en spridd och välkänd metafor för jungfru Maria, som såväl kyrkans män som folket kände

till. Brynolf Algotsson, biskop i Skara under 1200-talet, skrev en konstfullt rimmad dikt till jungfru Marias lördagsofficium (tidegårdsbön avsett för kyrkoårets helgfria lördagar, då gudstjänsten hölls till jungfru Marias ära) ur vilken följande rader speglar medeltidens syn på jungfru Maria som örtagårdarnas källa och blommornas blomma, de olyckligas sista hopp.

O fons hortorum,
flos forum, gemma polorum,
gloria sanctorum,
vas morum, spes miserorum,
splendor caelorum,
Nos duc ad lumen eorum

Brynolf Algotsson, biskop i Skara, 1200-talet

Du örtagårdarnas källa,
blommornas blomma,
himlavalvets stjärna,
helgonens ära, dygdernas käril, de olyckligas hopp:
du himlarnas glans, för oss till deras ljus

Liljan

Liljan som grekerna och romarna uppskattade så mycket, kom tidigt att symbolisera den oskuldsfulla, jungfru Maria. Ett av jungfru Marias namn är Liljebloomman. ”Jag är ett ringa blomster i Saron, en lilja i dalen”, säger Höga visans brud. (Höga visan 2:1-2) Hon har också beskrivits som liljan bland tistlar. Liljan symboliserar framför allt hennes renhet. Liljan blev också konstnärernas favoritmotiv i samband med den heliga jungfrun. Det är oftast den vita madonnaliljan (*Lilium candidum*) som avbildas men ibland förekommer den europeiska brandgula liljan (*Lilium bulbiferum*). De vita kronbladen står för jungfru Marias renhet och de gula ståndarna symboliserar skönheten hos hennes själ.

Den heliga Birgitta ser i en av sina visioner jungfru Maria iförd en praktfull krona bestående av sju liljor och sju ädelstenar. Om de sju liljorna säger Birgitta:

Den första liljan är Marias ödmjukhet,
den andra hennes gudsfruktan,
den tredje hennes lydnad,
den fjärde hennes tålmodighet,
den femte hennes uthållighet,
den sjätte hennes mildhet, för hon är mild och ger till alla som ber till henne

den sjunde liljan, den representerar hennes barmhärtighet, för Maria hjälper alla som påkallar henne med hela sitt hjärta.

Heliga Birgitta beskrev jungfru Maria som en lilja som tränger ned i jorden med tre rötter och frambringar de skönaste blomster från stängeln.

Den heliga Birgitta ger i sina uppenbarelser även ett fint exempel på hur en växt kunde tjäna som utgångspunkt för en meditation. Den heliga Agnes talar till bruden: ”Dotter, älska barmhärtighetens moder! Hon är nämligen lik den blomma eller säv, vars skepnad är som ett svärd och som har två mycket vassa eggar och en spenslig udd och i höjd och bredd överträffar alla andra blomster. Så är Maria alla blommors blomma och den blomma, som spirade i dalen och utbredde sig över alla berg, ja den blomma, som växte upp i Nasaret och slog ut på Libanons berg. Denna blomma var högre än allt annat, ty himmelens välsignade drottning övergick varje skapad varelse i värdighet och makt. Jungfru Maria hade även två de vassaste svärdseggar, nämligen hjärtats bedrövelse vid Sonens pina och den ståndaktiga kampen mot djävulens angrepp...”

Liljans tre stjärklar har i kristendomen fått symbolisera att Maria var jungfru innan, under och efter födseln. Mer jordnära är uppgiften att liljan ingått som ingrediens i salva som användes för att mjuka upp kvinnans underliv inför förlossning.

Ibland beskrivs jungfru Maria som både en lilja och en ros. ”Rödare än rosens fågring, vitare än liljan ren” heter det i *Ave virgo gloriosa*.

Maria, den ädla lilja,
Ditt hår är gult, Dina kinder äro röda
som rosen stånde i fagrade gröda,
den ädla kejsarinna.

Kom oss till hjälp uti vår nö
helst den stund, då vi skall dö
att vi det så besinna.

Kyrkosång från tiden före reformationen

Också i en folkvisa från 1500-talet beskrivs jungfru Maria vara både vacker som en ros och vit som en lilja.

Rosen

Jag vet en så dejelig ros,
är vit som liljeblad,
när jag på henne tänker,
så görs mitt hjärta glad.

Hennes blad skiner som blyan,
hennes hår som purpur klar,

Gud låte henne aldrig sörja,
utan alltid vara glad

Folkvisa från 1500-talet

En medeltida legend, hämtad ur *Fornsvenskt Legendarium*, berättar att en rik och högättad riddare gick i kloster. Han kunde varken läsa eller skriva, det enda han kunde var bönen Ave Maria. Men så läste han de orden ständigt både natt och dag. Sedan han var död och i jord nedgrävd så växte en vacker lilja upp ur hans grav. På varje liljeblad var Ave Maria skrivet med guldbokstäver. Man grävde till roten och fann att liljan gick ut från hans tunga.

Ave Maria, gratia plena
Dominus tecum. Benedicta tu
in mulieribus et benedictus
fructus ventris tui Jesus.
Sancta Maria mater Dei
ora pro nobis peccatoribus
nunc et in hora mortis nostræ
Amen.

Gammalt dalslänskt kistbrev

En Jungfru ren upprunnen är,
en ros över alla kvinnor.
Hon den vänaste i världen är,
hon kallas himmelens kejsarinna.

Hennes hals så vit som hermelin,
hennes kinder så rosigt röda.
För hon var en sådan Jungfru fin,
skulle hon vår Herre föda.

Ur en gammal dansk Staffansvisa

Efter liljan är rosen den blomma som oftast använts om jung-

fru Maria. Blommornas drottning, rosen är jungfru Marias naturliga symbol. Men rosen är också en mycket gammal symbol för tystlåtenhet, äldre än kristendomen. I den grekiska kyrkan besjungs Marias tystlåtenhet, att hon inte för någon röjde sin hemlighet.

Både odlade rosor och vilda har knutits till Maria. De fem kronbladen i den vilda rosen representerar de fem bokstäverna i Marias namn. De står också för Kristi fem sår. Enligt heliga Birgitta symboliserar den vilda rosens fem kronblad: Marias ärbarmhet, barmhärtighet, mildhet, skönhet och gudomliga glädje. Hon skriver också hur Maria, Jerikos ros, genom sina dygder överträffar alla andra i skönhet. Också Marias sju fröjder har liknats vid sju rosor. De sju rosorna står då för Bebudelsen, Jesu födelse, de vise männens tillbedjan, Jesu uppståndelse, Jesu himmelfärd, den helige Andes utgjutande och kröningen.

Under slutet av medeltiden, vid 1400-talets slut avbildas ofta jungfru Maria som rosenkransmadonna, där den heliga jungfrun är omsluten av en rosenbård bestående av serier på tio mindre och en större ros. Rosenkransen är en form av andaktsövning, en meditationsform som innehåller en rad upprepade så kallade änglahälsningar. Det finns många senmedeltida utformningar av rosenkransen men ingen av dem är utformade exakt på samma sätt som den som katoliker utövar idag. Ofta bestod dessa medeltida rosenkransar av femtio änglahälsningar, vilket kunde vara Ave Maria åtföljda av var och sitt tillägg till exempel: ”du som blev havande av den Helige Ande” eller ”du som födde Guds Son”.

O blomstrande ros,
Herrens ärorika moder,
o milda Jungfru,
o fruktsamma vinträd,
du som är klarare än morgonrodnaden,
bed städse för oss!

Ur lovsång till den heliga jungfru Maria

Rosenkrans är också ett annat namn för ett radband, som består av ett antal pärlor och används för att räkna böner vid andaktsövningar av såväl tibetanska munkar, muslimer och katoliker. Varje läst Ave Maria och Fader vår, motsvaras av en radbandskula som ibland utformats som en ros. Det var ursprungligen den Helige Domenicus som i början av 1200-talet införde den andakt Rosenkransen, som bygger på tankens kvardröjande vid Kristi lidande samt hos jungfru Maria och den smärta hon då kände. Enligt legenden överlämnade jungfru Maria i egen hög person ett radband till den helige Domenicus år 1211.

Vid klostren inrättades Mariaaltare för Rosenkransens brödraskap eller gillen. I Tyskland beräknas dessa ha haft omkring en miljon medlemmar år 1514. Troligen hängav sig de svenska klostrens bröder och systrar lika innerligt åt kulten av den heliga jungfrun.

Kanske är det de sista spåren av den katolska Rosenkransmadonnan som skyntar i en sentida läsning mot ormhugg:

Jungfru Maria går sig i lunden den gröna,
der plockar hon de rosor både fagra och sköna.
Så fick hon höra ormen i gräset fräsa,

han högg å han stack,
i det samma var det sagt.

I heliga treenighetens namn. Amen.

Södermanland, 1800-talets senare hälft

Almanackans Rosa den 2 juli, den dag som tidigare kallats Marie besökelse, till åminnelse av att den havande Maria besökte Elisabet, påminner än idag om den rossymbolik som sedan medeltiden förknippats med Mariagestalten.

Ritwa Herjulfsson

Den svenska reformationens litteratur

Med start den 20 mars 2011 och fram till den 15 maj kommer utställningen *Den svenska reformationens litteratur* att visas i Skara domkyrka. Själva utställningen består av 19 böcker ur Engelsbergsbiblioteket, en av Sveriges största privata boksamlingar, som byggdes upp av generalkonsuln Axel Ax:son Johnson (d. 1958). Biblioteket omfattar ca 20.000 volymer med i huvudsak svensk och svenskelaterad litteratur från sent 1400-tal till tidigt 1900-tal. Biblioteket förvaltas idag av Marie-Claire Cronstedts stiftelse.

Utställningen ger en unik möjlighet att stifta närmare bekantskap med ytterst ovanliga tryck från den svenska reformationshistorien. Det äldsta trycket, Olaus Petris *En liten undervisning om äktenskapet*, trycktes 1528, och det yngsta, en skrift sammanställd av Johannes Bureus, trycktes 1604. Här finns skrifter av bröder Olaus och Laurentius Petri, den med tiden landsflyktige ärkebiskopen Johannes Magnus, liksom naturligtvis den första Bibeln på svenska.

Utställningen har tidigare bl a visats i Stockholms Storkyrka.

Kårjubileer hösten 2010 inom Skara Stifts Lekmannaförbund

Svenska Kyrkans Lekmannaförbund (tidigare Kyrkobroderna) bildades i oktober år 1918 med ärkebiskop Nathan Söderblom som förste ordförande. Förbundet firade sitt 90-årsjubileum 2008. Första kåren fanns i Oscars församling, Stockholm. I Skara stift är Borås Gustaf Adolfs församlingskår den äldsta (1919). År 1920 tillkom tre kårer, i Lidköping, Skara och Mariestad (den sistnämnda numera nedlagd). Tio år senare bildades kårer i Skövde och Trollhättan. År 1940 startades Alingsås kyrkobrodrakår. Fem av 19 fortfarande aktiva kårer inom Skara stift jubilerade under hösten 2010. Här lite fakta om hur kårerna kom till och hur de firade.

SKÖVDE pastoratskår (f.d. Kyrkobroderna) – 80 år

Med direktör Robin Grane som ordförande startade Skövde kyrkobrodrakår år 1930. Han var också ordförande i Skara stifts lekmanförbund åren 1939–1948. Ellen och Robin Grane donerade medel till en fond inom Lekmannaförbundet för att ge dess medlemmar möjlighet att söka stipendier för deltagande i kurser för lekmän vid Kyrkornas Världsråds institut i Bossey, Schweiz. Bland senare kårordförande kan nämnas Thore Blom, Helena Larsson och i nuläget Sonja Kristing. Skövdekåren var värd för generalkonvent i september år 1945 och inbjöd till stiftskonvent åren 1955, 1969, 1982 och 2003. Kårens medlemmar samlas regelbundet till bibelstudier, församlingsaftnar och är aktiva inom Skövde församling på olika sätt.

I slutet av september i år markerades kårens 80-åriga tillvaro vid en församlingsafton i Prostgården, Skövde. Sonja Kristing redogjorde kort för historiken och kyrkoherde Martin Eriksson framförde en hälsning från Skövde församling. Från årets rikskonvent i Jönköping lämnade Margareta Jansson (som nyligen lämnat uppdraget som förbundssekreterare) en rapport och framförde hälsningar från förbunds- och stiftsledning inom Svenska Kyrkans Lekmannaförbund.

LIDKÖPINGS församlingskår (tidigare Kyrkobroderna) – 90 år

I oktober 1920 beslöt sju män att bilda en kyrkobrodrakår och vid slutet av året var antalet 17 medlemmar. Karl Källström var den förste ordföranden och bland övriga ordförande kan nämnas f. slöjdleraren John E. Andersson, Clifford Malmesved, Bo Hansson, Åke Samuelsson, Lars Johansson och sedan år 2002 Ulla Albertsson. Även i Lidköping samlas man regelbundet till bibelstudier. Återkommande inbjuds till samkväm för nyinflyttade och för äldre församlingsbor samt utflyktsresor för medlemmar. Kåren var värd för stiftskonvent åren 1958, 1972, 1985, 1992 (Skara stifts lekmanförbunds 70-årsjubileum) och år 2009.

På Tacksägelsedagen i oktober var det 90-årsjubileum med feshögmissa i Nicolaikyrkan under ledning av kontraktsprosten Tomas Forsner. Kyrkokören medverkade och medlemmar ur församlingskåren svarade för kyrkans förbön. Vid det efterföljande samkvämet i Nicolaigården berättade Lars Johansson kårens historik, Bo Hansson ledde samlingen och Tomas Forsner avslutade med andakt. Från Skara stifts lekmanförbund uppvaktade ordföranden Anders Åström och

I Skara domkyrka: Carl-Gustaf Lundström, Agneta Kvarnemo, domprost Anders Alberius, biskop Erik Aurelius

kårerna i Källby och Skara. Från förbundsledningen hälsade Margareta Jansson.

SKARA pastoratskår (tidigare Kyrkobroderna) – 90 år

Efter ett föredrag av docent Erik Heyman från Uppsala över ämnet "Kristen lekmanntjänst i Sveriges kyrka" i Skara läroverk den 25 oktober 1920 samlades 16 män för att bilda Skara kyrkobrodrakår den 25 november. Överlärare Gustaf Emil Gustafsson var kårens ordförande under 31 år och efterträddes av Tobias Storm, Bertil Hellman, Sven Persson, och år 1994 av Mari Lönnerblad. Några år var Annika Mellgren ordförande och numera har Carl-Gustaf Lundström ansvaret. Skara representerades i Kyrkobroderna i Skara stift av Gustaf Emil Gustafsson (ordförande) och Johannes Lindström (sekreterare och kassör) åren 1922–1939, Sven Persson (sekreterare 1975–1992), Viveca Vedmar (vice ordförande 1996–1999). I förbundsledningen har Sven Persson, Viveca Vedmar och Margareta Jansson haft uppdrag. Givetvis samlas kåren till bibelstudier och samtal samt öppna församlingsaftnar med föredrag. Kårens medlemmar har engagerat sig på olika sätt inom församlingen – som söndagsskollärare, kyrkvårdar, gudstjänstvärdar och som värdar vid gudstjänster på Viktoriagården. Under lång tid besöktes pensionärerna på kommunens olika hem för andakt och samkväm. Kårmedlemmarna ansvarade åren 1956–99 för helgmålsböner i Härjevadskyrkan på sommaren och i Brynolfskapellet i domkyrkan på vintern.

Eftersom kåren numera heter Skara pastoratskår, förläggs en del samlingar till bland annat Varnhem och Ardala. Kåren var värd för generalkonvent i september år 1929, för Rikskonvent år 1970 (tillsammans med Mariestad) och år 1988 (då Lekmannaförbundet firade 70-årsjubileum). Stiftskonvent har ägt rum i Skara och Varnhem åren 1961, 1970, 1984, 1993 och 2008.

En lördag i oktober inbjöd kåren till 90-årsjubileum. Dagen inleddes med högmässa i domkyrkan med biskop Erik Aurelius och domprost Anders Alberius och körsång. Efteråt samlades man till jubileumssamkväm i Kyrkans Hus. Carl Gustaf Lundström framförde en kort historik och betonade kårens insatser på det sociala planet. Från Svenska Kyrkans Lekmannaförbund uppvaktade förbundsordförande Anders Nordberg, Jönköping, med ett diplom. Anders Åström, Ödenäs (konventsordförande) lyckönskade från konventsledningen i Skara stift. För en värdefull avslutning med visioner och tankar inför framtiden svarade domkyrkokomministern Judith Fagrell. Hon pekade på oron för framtiden inom kyrkan, små församlingar som försvinner, tomma kyrkor som förfaller. Före avslutningen på dagen överlämnade Carl-Gustaf Lundström blommor till Ivar Andersson för goda insatser för kåren under sin tid som domkyrkovaktmästare.

Kyrkans Lekmannakår i TROLLHÄTTAN – 80 år

Den 27 maj 1930 samlades fem män på pastorexpeditionen i Trollhättan och beslöt bilda Trollhättans kyrkobrodrakår. Kårledningen var från första början inställd på att ge sina medlemmar något till det andliga livets fördjupande, varför kårens sammankomster utgjort en kraftkälla för medlemmarna. Förste ordförande var socialvårdssyssloman Arthur Remnér och senare kom O. Rust, Carl-Erik Svala, Göran Hedlind, Claes Wessberg samt Bengt Odelberg. Henry Gerenmark har i två perioder varit ordförande. Han var ledamot i konventsrådet (liksom Arthur Remnér, Carl-Erik Svala och Göran Hedlind) samt representant för Skara stift i förbundsrådet. Trollhättan har stått för värdskapet vid stiftskonvent åren 1948 (september), 1960, 1971 och 1983. Kåren har fortsatt med bibelstudier (numera samtal) och församlingsaftnar. Även i Trollhättan är kårmedlemmarna aktiva på olika sätt inom församlingen.

Sista söndagen i oktober inleddes 80-årsjubiléet med högmässa i Trollhättans kyrka. Jubiléet fortsatte med högtidssamkväm i Kyrkans Hus och inleddes med hälsningsanförande av ordföranden Henry Gerenmark. Nästan samtliga medlemmar hade mött upp. Efter måltiden följde ett föredrag av kyrkoherde em. Folke Elbornsson, Falköping, ”I svenska poeters sällskap” med kända och okända dikter. Från grannkåren i Vänersborg framfördes gratulationer liksom från Skara stifts lekmannaförbund genom konventsordföranden Anders Åström och sekreteraren Margareta Jansson. Kyrkoherde Maria Classon och kyrkonämndens ordförande Bernt Berggren lyckönskade från Trollhättans församling. Gunnel Wadell sjöng ackompanjerad av Gudrun Eklund och kårens kaplan Lars-Åke Petersson avslutade med andakt.

ALINGSÅS församlingskår (tidigare kyrkobrodrakår) – 70 år

I samband med en församlingsafton den 20 november 1940 bildades en kyrkobrodrakår i Alingsås med 26 medlemmar. Direktör Carl Lindahl valdes till ordförande. Senare nämns

postmästare Robert Brügge liksom Harald Pamp, Karl-Eric Rundberg, Tord Olsson. Numera är Marie-Anne Nilsson kårens ordförande. Alingsåskåren var under ett flertal år den största kåren i Skara stift. Även här samlas man till bibelstudier och inbjuder till församlingsaftnar. Alingsås församlingskår inbjöd till stiftskonvent åren 1965, 1978, 1994 och 2007.

På Domssöndagen firades Alingsåskårens 70-årsjubileum med en inledande mässa i Christinae kyrka och efterföljande samkväm i Noltorpskyrkan. Förbundsordförande Anders Nordberg, Jönköping, höll ett anförande och lyckönskade från förbundsledningen med diplom. Från Skara stifts lekmannaförbund uppvaktade Anders Åström, Ödenäs, med blommor och gåva.

Det är glädjande att det fortfarande finns aktiva lekmannakårer i Skara stift efter mer än 90 års verksamhet! ”Utan lek-män – ingen kyrka” var förbundsordförande Anders Nordbergs appell vid Skarajubiléet, från vilket han också bidragit med foton.

**Sammanställt av Margareta Jansson
i samråd med Markus Hagberg**

Landahl, Ternstedt och tusenårs- riket

Skara stift hade under senare hälften av 1800-talet två framträdande gestalter. Den ene var kyrkoherden i Mariestad Fredrik Landahl (1832-1898), den andre kyrkoherden i Fägre John Ternstedt (1844-1938). Båda var teologie hedersdoktorer. Landahl blev det 1893, Ternstedt 1897. Fredrik Landahl var son till den mera berömda väckelseprästen Mårten Johan Landahl, medan Ternstedt härstammade från en krigarsläkt.

Sinsemellan var de fromhetsmässigt olika. Fredrik Landahl var starkt påverkad av Schartau, medan Ternstedts huvudsakliga inspirationskällor låg på annat håll, hos tübingenteologen Johann Tobias Beck och den bayerske religionsfilosofen Franz von Baader. Den förre betraktades som något av en informell ledare för den bekännelseetrogna falangen i stiftet. Den senare sågs med en viss skepsis men det var troligen ändå ett tjugotal präster som delade hans dogmatiska uppfattning.

Men det fanns också saker som förenade dem. Det gällde till exempel kritiken av antinomismen. De betonade båda lagens betydelse, särskilt dess andra bruk att driva till Kristus. Landahl var därför, kanske för somliga litet förvånande, en av dem som flitigt deltog i de av Ternstedt anordnade så kallade Fägremötena, som hölls under mer än 20 år, fyra-fem gånger om året. Landahl och Ternstedt var i själva verket vänner sedan den tid då Ternstedt strax efter prästvigningen tjänstgjorde i Slöta. Landahl var då komminister där.

Ett gemensamt intresse var eskatologin. Både Landahl och Ternstedt skrev kommentarer till Uppenbarelseboken med ungefär trettio års mellanrum. Landahls *Betraktelser öfver Uppenbarelseboken* kom 1888-1891. Ternstedt gav 1919 ut sin *Johannes Uppenbarelse till församlingens tjänst förklarad*.

Ternstedt berättar att Fägremötena först ägnades åt just Uppenbarelseboken med Fredrik Landahl som inledare. Ternstedt gjorde då ”vidlyftiga anteckningar”, som blev ”uppslaget och grunden” för hans egen utläggning av bibelns sista bok.

Landahl och Ternstedt hänvisar till i stort sett samma auk-

Ternstedt

Landahl

toriteter. Det är framför allt den tolkningstradition som inleddes av württembergteologen Johann Albrecht Bengel (1687–1752) och förs vidare av bland annat Magnus Friedrich Roos (1727–1803) som dominerar deras tänkande. Dessa kompletteras med Becklärjungen Karl August Auberlen (1824–1864) och den originelle svenske uppsalaprofessorn Otto Ferdinand Myrberg (1824–1899), vilka i stället för Bengels så kallade kyrkohistoriska tolkning presenterar en något annorlunda, rikshistorisk, tolkning: Det existerar en gudomlig plan för mänsklighetens frälsning. Genom tron kan vi känna igen denna plan på de handlingar och händelser genom vilka den förverkligas sig.

Denna tradition hävdar med utgångspunkt från Uppenbarelseboken kapitel 20 att Kristus vid sin första återkomst skall regera över världen i "tusen år". Det är en lära som i åtminstone en viss variant avvisas av den Augsburgska bekännelsen. Men både Landahl och Ternstedt menar att *Augustana* endast tar avstånd från en grövre form av denna kiliasm, nämligen den som hävdar att Kristus under de tusen åren skall regera på jorden.

En distinktion berör tusenårsrikets karaktär. Man kan urskilja tre olika ståndpunkter: (1) *Chiliasmus crassus* (den krassa kiliasmen) som avser ett inomvärldsligt rike. Från judiska kretsar fördes denna tanke vidare till en del kristna rörelser. Under reformationstiden vann denna åskådning fäste hos anabaptisterna och det är uppenbarligen dessa som den augsburgska bekännelsen vänder sig mot. (2) *Chiliasmus subtilis* (den subitla kiliasmen) som vi finner hos kyrkofäderna och hos radikalpietister som Bengel. Där handlar det mera om ett jordiskt rike som är genomlyst av gudomlig närvaro. (3) *Chiliasmus subtilissimus* (den mycket subtila kiliasmen), som är Speners uppfattning av tusenårsriket, en blomstringstid för kyrkan innan Kristus kommer tillbaka.

Man kan också skilja på tre olika uppfattningar, när det handlar om tidpunkten för Kristi återkomst: amillennarismen, postmillennarismen och premillennarismen. (A) Amillennarismen går ut på att Kristi kyrka är det rike där Kristus regerar med de heliga. Kapitel 20 i Uppenbarelseboken skall således förstås symboliskt. Den främste företrädaren för denna uppfattning är kyrkofadern Augustinus och den har blivit både den romersk-katolska och den reformatoriska synen. (B) Postmillennarismen hävdar att Kristus återvänder först efter de tusen åren. Tusenårsriket består i kristendomens totala inflytande på alla områden i världen. (C) Premillennarismen slutligen anser att Kristi ankomst sker före tusenårsriket som uppfattas bok-

stavligt. Riket upprättas inte genom den naturliga historiska utvecklingen utan genom ett gudomligt ingripande.

Kiliasmen finns både hos Landahl och Ternstedt, hos den senare såväl i hans troslära som i hans utläggning av Uppenbarelseboken. Men också i hans predikningar kommer tanken på ett tusenårsrike tydligt fram.

Ternstedt och Landahl ansluter sig till den subtila kiliasmen och den premillennaristiska synen. De gör den anmärkningen att Luthers avståndstagande från kiliasmen bland annat berodde på de försök som gjordes i de svärmiska rörelserna att aktualisera ett helt igenom inomjordiskt tusenårsrike, alltså en krass variant. Tusenårsriket får inte alltför kraftigt spiritualiseras men det får heller inte förköttligas.

När Kristus för första gången kommer tillbaka kommer han att förgöra Antikrist och dennes anhängare. Han kommer att binda Satan under tusen år och uppväcka sina trogna för att de tillsammans med honom skall döma och regera över jorden under dessa tusen år. De utkorade heliga som dött i Kristus, framför allt martyrerna, skall uppstå för att möta honom, när han kommer. De skall ryckas upp och möta Kristus på skyarna.

Kristus kommer inte synligt att regera på jorden utan osynligt från himlen. Men himlen skall då vara öppen över jorden. Lammets bröllop skall firas i himlen. Det skall firas för öppna dörrar, så att de som lever på jorden får inblick i firandet och får smaka dess överflödande rikedom.

I en viss mening, säger Ternstedt, kan Kristus sägas vara närvarande på jorden. Nya testamentet kallar denna hans första ankomst för *parousia* (närvaro).

Israel kommer då att omvända sig och världens andra folk skall också lyda Kristus. Gamla testamentets profetior uppfylls och Kristi sanning och kärlek skall råda och det blir en allmän världsfred.

Millennarismen, läran om tusenårsriket, lever i dag kvar i mer eller mindre fundamentalistiska kretsar, i Sverige särskilt inom frikyrkligheten. Men även en och annan präst i vår kyrka torde fortfarande luta åt en sådan eskatologi. I *Bibeln sista bok* (svensk översättning 1963) tycks den norske professorn Olaf Moe ansluta sig till millennarismen. Den präglar också det kända uppslagsverket *Illustrerat Bibellexikon* (1967), som gav ut av Hugo Odeberg och Thoralf Gilbrant.

Både Fredrik Landahl och John Ternstedt skulle säkert hävda att läran om tusenårsriket endast kan förstås och accepteras av den sant omvända människan.

Karl-Erik Tysk

NYA MEDLEMMAR

Ingegerd Ahlberg	MÖLNDAL
Inger Ahlstedt-Yrliod	LUND
Inger Andersson	BANKERYD
Stellan Andersson	ÖRKELLJUNGA
Elsa Carlén	ULRICEHAMN
Gunnar Edwardsson	LJUNGBY
Pär Eliasson	GÖTEBORG
Sonja Eliasson	SKÄLLINGE
Bertil Friberg	GÖTEBORG
Eva Gustafsson	UDDEVALLA
Sven-Erik Gustafsson	UDDEVALLA
Lena Hansen	LUND
Dick Harrison*	ÅKARP
Marie Hellström	KUNGSBACKA
Flavia Iacobaeus	BORÅS
Gunnel Jende	VÄNERSBORG
Birger Karlsson	MÖLNDAL
Kurt Karlsson	HELSINGBORG
Mats Kockberg* nr 900	HELSINGFORS
Ulf Kyldén	HÖKERUM
Alf Lennquist	BOLLEBYGD
Nils Lundbäck	VÄNERSBORG
Liisa Lundgren*	BORÅS
Martin Länström	TVÅÅKER
Mattias Moberg	GÖTEBORG
Janken Myrdal	STOCKHOLM
Anna Nilsson	LUND
P. Lars Ch. Nilsson	MARIESTAD
Jan Pettersson	UPPSALA
Bo Ralph	GÖTEBORG
Kristina Rudbjer	UPPSALA
Hans Simonson	SKARA
Kerstin Staberg*	GÖTEBORG
Lars Strandh	GÖTEBORG
Per-Erik Svensson	LIDKÖPING
Christian Thorén	GÖTEBORG
Maine Tisell Nässén	GÖTEBORG
Elisabeth Toll	GÖTEBORG

Sällskapet har nu 902 medlemmar.

*= Ständig medlem

Medlemsinformation

Årsavgiften är 50 kr. För ständigt medlemskap 500 kr.

Sällskapets PlusGiro: 484 18 42-0

Bankgiro: 5812-8166

BIC=NDEASESS

IBAN-nummer:

SE94 9500 0099 6026 4841 8420

Girokort bifogas till den som ej tidigare gjort årets inbetalning.

Alla ändringar vad gäller adress, titel, m. m. skall meddelas till kassaförvaltaren Margareta Jansson, Skaraborgsgatan 29 B, 532 30 Skara.

Tel: 0511-137 46.

E-post: margareta_jansson@bredband.net

Skara Stiftshistoriska Sällskap

Hemsida: www.skarastiftshistoriska.nu

Stiftshistoriska sällskapets böcker kan beställas hos Johnny Hagberg, Prästgården 531 94 Järpås.

Tel & Fax: 0510-910 16, 070-550 00 98

E-post: jarpas.pastorat@svenskakyrkan.se

Styrelse

Ordf. Johnny Hagberg, Järpås
Vice ordf. Lena Maria Olsson, Borås
Skr. Lennart Nordquist, Borås
Kassaförvaltare Margareta Jansson, Skara
Nils Hjertén, Vänersborg
Lisbeth Sjöberg, Karlsborg
Markus Hagberg, Skara
Bengt P. Gustafsson, Skara
Bengt Fåglefelt, Vara

Redaktör för medlemsbladet:
Johnny Hagberg.

ISSN: 1103-3959

Tryck: Solveigs Tryckeri, Skara